

**„ÁTKOZOTTAK LEGYENEK, AKIK A MAGYAR SZABADSÁG
ELNYOMÁSÁRA TÖREKEDNEK...”**

Haynau mezőhegyesi áldozata: Gonczeczky János

150 évvel ezelőtt a békés mezőhegyesi katolikus hívek arra lettek figyelmesek, hogy papjuk a császárért szóló imádság helyett egy hazafias szellemű imádságot mond el a szentmisék végeztével:

„Ó Isten! Te, aki atyai szeretettel örködsz a népek küldetése fölött, tekints végtelenül irgalmas szemekkel fenyegetett hazánkra! Nyújtsd ki hatalmas kezed határaink fölé és add, hogy háborítatlan békében megőrizzük földjeinket, amelyeket jóságod által atyáink megtartottak számunkra és a Te szent nevedben vívott harcokban oly sok évszázadon át hűen megőrizték; ahol szüleink, rokonaink, és barátaink földi maradványai nyugszanak és angyalod ébresztő szózatára várnak. Engedd meg, hogy az ellenséges fegyverektől szorongatott gyermekeid sóhajtása eljusson hozzád, tekints le a nyomorúságra, amely testvéreink ezreit nyomasztja; és arra az ártatlan vére is, amely igazságos ítélőszékedhez bosszúért kiált! Szemeid tiszták, nem tekinthetnek a gonoszra, nem tűrik az álnokságot. Szégyenítsd meg az önkényt, amely azért kelt fel ellenünk, hogy a törvényt, az igazságosságot és a szabadságot szétzúzza! Áldd meg azokat az embereket ennek a szándéknak a lelkiületével, akik a mi ügyünket szolgálják ezekkel a nehézségekkel teli napokban, és feljebbvalóinkat, hogy ők mindenben ezen igazságosság szerint cselekedjenek! Te Isten vagy, a seregek leghatalmasabb Ura. Vezesd, erősítsd és bátorítsd a mi igaz ügyért harcoló csapatainkat, légy Te az ő erejük és védelmezd őket a harcok napjaiban! Add, hogy nemsokára felvirradjon felettünk a győzelem örömteli napja, azért, hogy nyugalom uralkodhasson és hogy életünk végéig békés szívvel szolgáljunk Téged, Istenünk, és dicsőíthessük hatalmas nevedet, mindörökkön örökké, amen.”¹

Ez az imádság is hozzájárult ahhoz, hogy a mezőhegyesi tábori lelkészt 1848–49-es szabadságharcunk vértanúi között tisztelhetjük. A fegyveres küzdelemre válaszként a császári hatóságok körülbelül 111 fő kivégzésével, több mint 1000 hazafi bebörtönzésével és az egykori honvédség körülbelül 25-30%-ának a cs. kir. hadseregbe történő besorozásával válaszoltak. A kivégzettek között számos katonatiszt és politikus társaságában papokat és lelkészeket is találhatunk. Ezen utóbbi csoportba tartozott Gonczeczky János, a mezőhegyesi katonai ménesintézet lelkésze is. Az egykori vértanú emléke az 1940-es évekig széles körben ismert volt. Neve felbukkant olyan történetek munkáiban, mint például Gracza György,² illetve Kacziány Géza,³ de találhatóunk vele olyan – ma már kevésbé ismert – szerzőknél is, mint például Sáfár László.⁴ Komoly

¹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Abszolutizmus kori iratok (a továbbiakban: Absz. ir.) Pesti cs. kir. hadbíróság 1849–1/248 396. fol. Az imádságot saját fordításomban közlöm.

² *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története. V. k. Budapest, é. n. 870. o.

³ *Kacziány Géza*: Magyar vértanúk könyve. Budapest, 1906. (a továbbiakban: *Kacziány* 1906.) 100. o.

⁴ *Sáfár László*: A pesti vértanúkról. Budapest, 1899. 16. o.

előrelépést jelentett Hermann Egyed 1932-ben megjelent munkája.⁵ Ő volt az első, aki a hadbírósi iratokat is látta, így a Gonczeczky elleni vizsgálatról elődeinél pontosabb képet tudott festeni. Az egykori tábori lelkész emlékének ébren tartásához jelentős mértékben hozzájárult Kertész Pál is, aki 1941-ben tette közzé Gonczeczky életrajzát,⁶ melynek megírása során mind a Szatmári egyházmegye levéltárának, mind pedig – ha nem is a teljesség igényével – a mezőhegyesi plébánia levéltárának anyagát hasznosította. Csak a sztálinista történelemszemlélet térnyerésével veszett az egykori mezőhegyesi pap emléke a feledés homályába. Jellemző, hogy Andics Erzsébet nemzedékek szemléletét meghatározó (és eltorzító) művében⁷ a szabadságharc egyházi vértanúinak egyetlen mondatot sem szentelt. A hatóságok a megemlékezéseket be is tiltották, így fordulat csak akkor következett be, amikor az 1980-as évektől kezdődően Bajnai István mezőhegyesi plébános felkarolta Gonczeczky emlékének ápolását, amit az utóbbi években kiadott és általa szerkesztett három kis helytörténeti kiadvány is bizonyít.⁸ E sorok írója 1994-ben a magyar hadügyminisztérium iratanyagában található forrásokkal egészítette ki az addigi kutatási eredményeket,⁹ Spira György pedig egy 1998-ban megjelent munkájában idézte fel a tragikus eseményt.¹⁰ A számos publikáció ellenére is még bőven maradt az egykori mezőhegyesi tábori lelkész életével kapcsolatban feltárára váró forrás, így halálának 150. évfordulóján indokoltnak tűnik még egyszer áttekinteni tragikus életútját.

Gonczeczky János nyugalmazott katonacsatlásban született 1803. november 4-én Budán. Anyja, Czigler Rozina egy budai német polgár leánya volt, apja Gonczeczky Sebestyén lengyel őssökkel büszkélkedhetett. A budavári Nagyboldogasszony plébániatemplomban keresztelte meg Lubsits Ignác plébános. Tanulmányait Máramaroszigeten és Szatmáron végezte jeles eredménnyel. 1828. április 5-én szentelte pappá Hám János szatmári püspök.¹¹ Rövid ideig tartó szatmári káplánkodás után 1829. március 5-től kezdődően a 39. Dom Miguel sorjalogezred tábori lelkészeként teljesített szolgálatot. Az ezred toborzási központja Debrecenben működött, így legénysége zömében magyar anyanyelvű volt. 1837. szeptember 30-án – saját kérésére – visszahelyezték a Szatmári egyházmegyébe.¹²

⁵ *Hermann Egyed*: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. (a továbbiakban: *Hermann E.* 1932.) 39–41. o.

⁶ *Kertész Pál*: Emlékezés Gonczeczky János szatmáregyházmegyei papról, 1848–49. szabadságharcunk vértanújáról. Budapest, 1941. (A továbbiakban: *Kertész* 1941.)

⁷ *Dr. Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848–49-ben. Budapest, 1949.

⁸ A mezőhegyesi 200 éves katolikus egyházközség története. (S. a. r. *Bajnai István*.) [Mezőhegyes, 1990.] 15–17. o.; *Bajnai István*: A mezőhegyesi katolikus egyházközség története (1785–1995). [Mezőhegyes, 1998.] (a továbbiakban: *Bajnai* 1998.) 15–20. o.; *Bajnai Beke István*: Gonczeczky János és az 1848/49-es szabadságharc. Gonczeczky János mezőhegyesi tábori lelkész emlékére, mártírhalála 150. évfordulójára. Mezőhegyes, 1999 (a továbbiakban: *Bajnai* 1999.). Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Bajnai István mezőhegyesi római katolikus esperes-plébánosnak, aki a plébániai levéltár iratainak tanulmányozását számomra lehetővé tette.

⁹ *Zakar Péter*: Haynau kedvence. In: „Nem búcsúzom...” Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére. Szeged, 1994. 79–84. o. (Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 7.)

¹⁰ *Spira György*: A pestiek Petőfi és Haynau között. [Budapest,] 1998. 675. o.

¹¹ *Bajnai* 1999. 15. o.; *Kertész* 1941. 15. o.

¹² Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban: KA) Personalevidenzen Sp. 4/1. Schematismus der k.k. Militärgeistlichkeit (a továbbiakban: Schem. Milgeist.) I. k. 67. o. Bécsi kutatásainkat 1998-ban a MÖB CH-ösztöndíja tette lehetővé.

A szokatlan visszatérés oka Gonczeczky nagyszabású tervében keresendő: le akarta telepíteni Szatmáron az isteni szeretetről nevezett zárdaszüzeket, akik Johann Michael Leonhard apostoli tábori helynök (tábori püspök) 200 000 forintos alapítványának szándéka szerint közlegények és tizedesek leány gyermekeit nevelték volna. Gonczeczky javasolta a tábori püspöknek az intézet Szatmárra helyezését, és az ő kérésére vállalta el Hám János szatmári püspök az intézet felügyeletét. Közbenjárására a város egy 3965 négyszögöl terjedelmű telekkel, 10 000 forinttal és építőanyaggal járult hozzá a vállalkozás sikeréhez. Leonhard és Hám szívós küzdelmének eredményeképpen végül a bécsi haditanács is áldását adta az építkezésre. Az építkezési munkálatokat Hám kérésére Gonczeczky felügyelte, s ekközben a szatmári gimnáziumban is tanított.¹³

1842. február 26-án visszatért a katonasághoz: először a 2. Lajos bajor király dragonyosezrednél szolgált, majd egy 1844. május 24-én kelt rendelettel áthelyezték a mezőhegyesi katonai ménésintézethez. Gonczeczky 1844. június 17-én érkezett Mezőhegyesre. Négy nappal később vette át leltár szerint a kápolnát és az istentiszteletekhez szükséges eszközöket. Precíz paphoz illően az év végére elkészítette a protokollumok kimutatását. A rá jellemző pontossággal megállapította, hogy a régi jegyzőkönyvek rossz állapotban vannak, de a ménésintézet parancsnoksága újra beköztette őket. Az új protokollumokat viszont közepes állapotban találta, ezek bekötésére még nem volt szükség. Ekkor már javában folytak a Ferdinand Handl építész tervei alapján megkezdődött templomépítési munkálatok. Mezőhegyesen a ménésintézet megalapításától, 1785-től kezdődően teljesítettek szolgálatot tábori lelkészek, de ekkor még a parancsnoki épületben található kápolnában mutatták be a szentmiséket. A lakosság lélekszámának növekedésével egyetemben szükségessé váló templomépítési munkálatok 1844. március 16-án kezdődtek meg, Az 1845-ben tető alá került klasszicista épület ma már „műemlék jellegű építmény”.¹⁴

Gonczeczky 1846 májusában már arról tett jelentést feletteseinek, hogy amennyiben nem jön közbe semmi, akkor a templom építése június végére befejeződik. Érdeklődött, hogy a templom consecratio-jára (felszentelésére) vagy pusztán benedictio-ra (megáldására) lesz-e szükség, és jelentette, hogy a szertartással kapcsolatos költségeket a ménésintézet vezetése nem kívánja magára vállalni. Az Apostoli Tábori Helynökség válaszában leszögezte, hogy a ménésintézet parancsnokságától függ, hogy a templomot konszekráltnak akarja, vagy megelégszik a benedikcióval, mivel „átépített” templomot (utalás a kápolnára) nem kell mindenképpen felszentelni. Ha a felszentelés mellett döntenének, akkor arra Lonovics József csanádi megyéspüspököt kellene felkérni, a templom megáldását viszont a magyarországi tábori főlelkész, Czigler Ignác, vagy – a kellő felhatalmazások birtokában – maga Gonczeczky is elvégezheti.¹⁵ A fiskális szempontok döntöttek: a templom benedikcióját 1846. június 12-én vasárnap végül is

¹³ *Kertész* 1941. 19–30. o.

¹⁴ KA Schem. Milgeist. I. k. 133., 311. o.; *Bajnai* 1998. 10–13. o. A kápolna átvételéről: Inventarium. Mezőhegyes, 1844. június 21. Jellemző, hogy minden évben elkészítette kimutatását arról, hány anyakönyvi ívet használt el és mennyi üres ív maradt meg további használatra. A protokollumokról: Consignation über der obigen [K. k. Mezőhegyeser Militair] Feld Kapelle befindlichen Protocolle. Mezőhegyes, 1844. december 31. Mindkét irat: Mezőhegyesi r. k. plébánia levéltára. Leltárak, d. sz.

¹⁵ Czigler Ignác–az Apostoli Tábori Helynökségnek. Buda, 1846. május 19. Eredeti tisztázata, mellette a tábori püspökség válaszának fogalmazványa (Bécs, 1846. május 23.) KA Apostolisches Feldvikariat Geschäftsakten 1846:535.

Gonczeky végezte el.¹⁶ Természetesen rá hárult a templom felszerelésének a feladata is. A templom patrónusának, Szent Györgynek a hatalmas oltárképét Pesky József pesti akadémiai tanárral festette meg. A legtöbb berendezési tárgyat Gonczeky Bécsből hozatta, az orgonát pedig a neves aradi orgonaépítővel, Wegenstein Lipóttal készíttette.¹⁷

Az újonnan kinevezett lelkész nehéz anyagi helyzetére jellemző, hogy már 1844. július 27-én kelt levelében szorgalmazta ellátása javítását.¹⁸ Igaz, hogy Mezőhegyesen évi 210 forinttal többet keresett, mint Itáliában, előző állomáshelyén, de ott az alamizsnát is figyelembe véve mégis magasabb volt az életszínvonala. Míg Itáliában egy bebútorozott lakása volt fürdőszobával együtt, addig Mezőhegyesen bútort kellett vásárolnia és lakását önerőből kellett takaríttatnia. Figyelembe véve utazásait is, éppenséggel nem került jobb anyagi helyzetbe. Érdekességként megjegyezzük még, hogy a kincstár évente 90 forintot elsikkasztott Gonczeky fizetéséből. Ő ugyanis 1844-től kezdődően 510 forintnyi zsoldot húzott,¹⁹ míg az 1821. szeptember 17-én, illetve 1824. november 20-án kelt császári rendeletek évi 600 forintban határozták meg a mezőhegyesi tábori lelkész fizetését.²⁰

Rátérve Gonczeky lelképásztori tevékenységére, mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy ő az egyházi törvényeket tisztelő, mélyen vallásos pap volt. Erről tanúskodnak az egyházi anyakönyvek és számadások, amelyeknek pontos vezetésére mindenkor nagy gondot fordított. A rossz állapotban lévő egyházi ruhák és istentiszteleti szerek helyett újakat szerzett be. A megnövekedett kiadások fedezésére híveit is buzdította, és 1844. december 1-jén bevezette a templomi perselyezést. Felügyelte a helyi iskolában folyó oktatást és egyúttal ő tartotta a hittanórákat is.²¹ Az idegen anyanyelvű katonákra való tekintettel vasárnaponként az evangéliumot nem csak magyarul, hanem németül és csehül is felolvasta. Elégedettek voltak Gonczeky lelképásztori munkájával egyházi előjárói is. Czizler Ignác tábori főlelkész 1846. október 31-én kelt jellemzése szerint a latinul, magyarul, németül és valamennyire románul, illetve olaszul beszélő mezőhegyesi lelkész állásának betöltéséhez elégséges képességekkel és megfelelő képzettséggel bír. Erkölcsös életmódja mellett buzgó a lelképásztorkodásban, szorgalmasan foglalkozik a betegekkel, jó eredménnyel oktatja a gyerekeket hittanra, prédikációi érthetőek és azokat mindig megtartja.²² 1840–1850 között 464 keresztelezés, 567 temetés és 45 esküvő volt Mezőhegyesen. 1848. augusztus 7-én adta össze például, a cseh származású Karl

¹⁶ Kertész Pál nagyon helyesen a templom megáldásáról írt, amelyre Czizler Ignác magyarországi tábori főlelkész felhatalmazása alapján került sor. *Kertész* 1941. 17. o., vö. *Bajnai* 1998. 14. o.

¹⁷ *Bajnai* 1999. 18. o.

¹⁸ Czizler Ignác–Gonczeky Jánosnak. Buda, 1844. október 7. Eredeti tisztázat. Mezőhegyesi római katolikus plébánia. Vegyes iratok (a továbbiakban: Mez. vegy. ir.) Eredeti iktatószáma: 677.

¹⁹ Gonczeky János–A mezőhegyesi ménés[intézet] parancsnokságának. Mezőhegyes, 1849. január 5. Fogalmazvány. Mez. vegy. ir., szám nélkül.

²⁰ *Leonhard, Joh. Michael*: Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten. Bécs, 1842. 62–64. o.

²¹ *Kertész* 1941. 16–17. o.

²² National Tabelle und Conduite Liste über saemtliche in Ungarn, Croatien, Slavonien und Banate angestellten k.k. Regiments- Invalidenhaus- Festungs- und Garnisons-Caplane im Jahre 1846. Buda, 1846. október 31. KA Personalien Conduite Liste der Militärgeistlichen 1846–1859. Nr. 315. Gonczeky viseleti jegyzékének forrásértékét növeli, hogy összeállítója, Czizler Ignác nem hallgatta el beosztottainak fogyatékoságait sem.

Pirschelt és Anna Elisabeth Wáradyt, de csak azt követően, hogy a szükséges igazolások és az ilyenkor szükséges háromszori előleges kihirdetés alóli felmentés ügyében eljár.²³

Az 1848-as forradalmi hullám és az ennek következtében felgyorsuló polgári átalakulás nem aratott osztatlan sikert a nagyobb részt idegen ajkú mezőhegyesi tisztikar körében. A tisztek egyre halogatták a magyar alkotmányra való eskütételt, amiben talán az is szerepet játszhatott, hogy az osztrák minisztérium a magyarországi méneseket birodalmi tulajdonnak tekintette, és minden eszközzel igyekezett megakadályozni azt, hogy ezek magyar felügyelet alá kerüljenek.²⁴ Októberben viszont az osztrák–magyar viszony már annyira kiéleződött, hogy a döntés elodázhatatlanná vált. Sántha Sándor Csanád megyei másodalispán felmérve a ménes földrajzi helyzetét, ami eleve reménytelené tett minden ellenállást a magyar kormánnyal szemben, maga mellé vett 12 (!) nemzetőrt, „s azokkal mezőhegyesre menvén – tudósította olvasóit 1848. november 5-én a Pesti Hírlap egy névtelen levélírója – az ottani ménesintézetnél szolgáló katonai tisztséget b[áró] Boxberg commandírozóhoz [parancsnokhoz – Z. P.] gyűjtötte, s felszólította, hogy tegye le a hitet az alkotmányra, az általa előmutatott esküforma szerint; ellenkező esetre másnap 3000 nemzetőrrel elfoglalja egész Mezőhegyest. Erre azonban nem volt szükség, mert a tisztikar megesküdt az alkotmányra, a nemzeti lobogókat kitűzte, s az épületeken Csanádot gúnyoló feketesárga színeket nemzetire festeti.”²⁵

A tisztikar érzelmei azonban nem sokat változhattak, hiszen az aradi védbizottmány december 20-án azt jelentette Kossuth Lajosnak, hogy a mezőhegyesi ménesintézet tisztjei osztrák érzelműek, fegyvert rejtegetnek és a magyar katonákat román és ruszin katonákkal váltják fel. Az esküt csak a kényszer hatására letevő Friedrich Boxberg br. ezredes – Kossuth közbelépésére – „saját kérésére” decemberben nyugdíjazták és a ménes parancsnokságát Pándy Samu honvéd ezredes vette át.²⁶ A császári érzelmű legénység ettől kezdve panaszkodott a helyi lelkész magatartására, noha annak érzelmei felől már 1848 őszén sem lehetnek kétségeink. Október 14-én Gonczeczky azt írta Jakob Dirnböck bécsi könyvkereskedőnek, hogy nem kapta meg az általa megrendelt könyveket, illetve folyóiratokat (egy Zeller nevű állatorvos a „Der Volksfreund” és a „Der Narrenthurm” című újságokat rajta keresztül rendelte meg). Sürgette a korábbi megrendelések teljesítését, de azt is hozzátette, a jövőben nem kéri további könyvek megküldését.²⁷ Kétségtelen, hogy Gonczeczky 1848 decemberének végén elhagyta a misék végéről a császárárt való imádkozást és azt egy hazafias imádsággal pótolta, majd

²³ HL VI. 34. K. k. ungarische Armee [sic!] Feldsuperiorat zu Ofen 1848–1849. 6. d. d. sz. 153–155. fől.; Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 146 Vegyes iratok. 9. d. 2048. sz.

²⁴ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. I. Abteilung. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848–21. November 1848. (S. a. r. és bev. *Kletečka, Thomas.*) Bécs, é. n. 181., 188., 197. o. Jellemző, hogy Latour hadügyminiszter a május 10-i minisztertanácson szinte szó szerint megismételte egy nappal korábban a ménesintézetekkel kapcsolatban kifejtett véleményét. Ami a magyar felet illeti, Kossuth Lajos pénzügyminiszter már 1848. április 29-én sürgette Batthyány Lajos gróf miniszterelnököt, hogy a mezőhegyesi és a bálolnai méneseket vonják kincstári, azaz magyar kezelés alá. Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM). XII. k. Kossuth Lajos 1848/49-ben. II. Kossuth Lajos az első felelős minisztériumban 1848 április–szeptember. (S. a. r. *Sinkovics István.*) Budapest, 1957. 88. o.

²⁵ Pesti Hírlap 1. (1848. november 5.) 1041. o.

²⁶ KLÖM XIII. k. Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848 szeptember–december. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1952. 875. o.

²⁷ Gonczeczky János–Jakob Dirnböcknek. Mezőhegyes, 1848. október 14. Österreichische Nationalbibliothek. Handschriftensammlung. 96/23–1.

1849 márciusának közepétől a bevezetőben már idézett imádságot imádkozta el híveivel. 1849. január elején felolvasta a szöszékről Kossuth december 22-én kelt, Magyarország népeit általános népfelkelésre felszólító kiáltványát.²⁸ Már februárban, egy Répásy Mihály tábornok jelenlétében tartott szentmisén úgy nyilatkozott, hogy „átkozott legyen az, aki az osztrák dinasztianak engedelmeskedik”. A szentmisét követő ebéden Répásy tréfásan meg is jegyezte, hogy ezt a prédikációt Windisch-Grätznek nem lenne szabad meghallgatnia.²⁹ 1849. március 31-én beküldte a magyar hadügyminisztériumba szokásos évnegyedi jelentését, de erről csak annyi derült ki mindaddig, hogy az illetékes tisztviselő (ekkor éppen Vidasics Ede tábori főlelkész) helyeslően tudomásul vette azt.³⁰

A húsvétot megelőző nagyböjtben Gonczeczky 878 hívét gyóntatta meg; Mezőhegyesen összesen 1263 fő vett részt a húsvéti ájtatosságban. Április 15-én, húsvét utáni első vasárnapon viszont már arról prédikált, hogy „a bűnös uralkodóház beküldte bérenceit az országba, azért hogy raboljanak, fosztogassanak és hogy testvéreinket megöljék”. Ismét erőteljesen fenyegette a szwarzgelbeket: „átkozottak legyenek azok, akik a magyar szabadság elnyomására törekednek és a bűnös dinasztiahoz ragaszkodnak”, valamint „azok, akik a magyarok ügyének ellene szegülnek”, „átkozott legyen a gyermek az anyaméhben, amelyik nem a magyarokkal tart”.³¹ Április végén a szöszékről kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot, majd egy hosszú beszédet tartott, amelyben különösen Magyarország függetlenségének a fontosságát emelte ki. Április 21-én kelt jelentésében felszólalt a magyar nyelvű ügyvitel ellen, de ezt előljárói elutasították, azzal érvelve, hogy a mezőhegyesi pap a magyar nyelvben is kellő jártassággal bír. Május elején – a vett parancsnak megfelelően – halotti anyakönyvi kivonatokat küldött be a hadügyminisztériumba.³²

Májusban különösen kiéleződött Karl Zappel őrmester és Gonczeczky viszonya. A mélyen császárhű horvát altiszt feladata volt többek között, hogy Gonczeczky felügyelete alatt a helyi iskolában oktassa a gyerekeket. Amikor Zappel egy ízben a kórusról elkezdett énekelni a császár üdvéért egy imádságot, a lelkész rákiáltott: ezt nem kellett volna énekelnie! Az őrmester igyekezett a pap prédikációit hatástalanítani, de erre kis híján ráfizetett. Gonczeczky ugyanis egy vádiratot készített ellene, amelyben összefoglalta vétkeit. Eszerint Zappel azt mesélte a gyerekeknek és a katonáknak, hogy az oroszok bejöhettek Magyarországra és Mezőhegyesre is. Más ízben arról beszélt, hogy Radetzky cs. kir. tábornagy elfoglalta Magyarországot (sic!), ugyanakkor cáfolta Buda bevételének hírét. Mindig azt állította, még nyilvánosan is, hogy a magyarok elbuknak és az osztrákok győznek, nem lépett át a honvédek közé, mert schwazgelb és horvát, végül Pest visszavételét követően azt mondta, hogy már három napja semmi öröme sincs. Zappelt e vádak alapján letartóztatták és a szegedi rögtönítélő törvényszék elé állították, ahol csak a

²⁸ Kossuth december 22-i felhívását közli KLÖM XIII. k. 839–843. o.

²⁹ A februári miséről lásd *Johann Warady* vallomását a pesti cs. kir. hadbíróóság előtt. Pest, 1849. szeptember 14. HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849–1/248. 386 fol. Répásy megjegyzése ugyanott *Karl Zappel* vallomásában (Pest, 1849. szeptember 30.) 389 – 390. fol.

³⁰ Gonczeczky évnegyedi jelentése, illetve az arra küldött minisztériumi válasz : MOL H 75 1849:9688 (iktatókönyv, 10. k.), 1849:10076.

³¹ A húsvéti ájtatosság adatai: MOL H 75 1849:25989 sz. melléklete. *Franz Wippler* és *Josef Mayer* hadnagyok, valamint *Johann Haikelberg* közlegény 1849. október 1-jén tett vallomásait lásd a 29. sz. jegyzetben megadott helyen, 391–394. fol.

³² MOL H 75 1849:9688 (iktatókönyv 10. k.), 1849:11529, 1849:13237 (iktatókönyv 11. k.), 1849:25989.

hadjárat osztrák szempontból szerencsés befejezésének köszönhető, hogy megmenekült a haláltól.³³

Zappel és Gonczeczky konfliktusa egybeesett a ménesintézet korábbi parancsnokának Boxberg ezredesnek az országból történő kiutasításával is. Az erősen császári érzelmű, nyugalmazott ezredes a magyar kormánytól engedélyt kapott, hogy Bécsbe utazzon, miután aláírt egy nyilatkozatot, hogy a magyar kormány ellen sohasem fog fegyvert. Az utazási engedély érezhetően növelte Boxberg bátorságát, aki Pándy ezredes, ménesparancsnok beleegyezésével továbbra is Mezőhegyesen tartózkodott és hevesen agitált a magyar kormány, illetve a függetlenségi nyilatkozat ellen. Boxberg cseppet sem kívánatos tevékenysége Kossuth tudomására jutott, aki nyomban intézkedett az agilis főtiszt eltávolítása érdekében. Az egykori parancsnok május 28-án hagyta el Mezőhegyest, és Pesten keresztül Bécsbe utazott.³⁴

A magyar kormány az orosz beavatkozás ellensúlyozására keresztes háborút hirdetett és általános népfelkelésre hívta fel a lakosságot. A lelkészeknek 1849. május 27-től kezdődően meghatározott napokon körmeneteket és szentbeszédet kellett tartani, június 6-ra pedig – felekezeti tekintet nélkül – országos böjtöt hirdettek. Horváth Mihály vallás-, és közoktatási miniszter rendeletének eleget téve Gonczeczky júniusban öt körmenetet tartott, amelyen a magyarok győzelméért imádkoztak, és ezek végeztével minden alkalommal a szószékről felolvasta a cári hadsereg elleni keresztes hadjáratra felszólító proklamációt és Horváth Mihály forradalmi szellemű imádságát.³⁵

Nem csak a kortársak ítélték függetlenségi pártinak és erősen magyarbarátnak a mezőhegyesi lelkész tevékenységét. 1849. június 30-án kelt jelentésében maga Gonczeczky rajzolt plasztikus képet munkájáról:

„1^{ör} Az egész évnegyed alatt az isteni szolgálat minden nap hét közben úgy mint vasár-, és ünnepnapon elvégeztetett, ezen ájtatosságnál a szolgálattól ment tiszt urak, hivatalnokok és katonák, úgy a helybéli polgári állásúak, valamint a körüllevő pusztákról is, mindenkor sokan megjelentek, és az ájtatosságba[n] épületesen részt vettek.

2^{ör} A magos Vallás Minisztérium által kihirdetett nemzeti böjt, egyházi járat, ennek célja a népnek tudtára adatott, és az egész szoroson meg is tartatott.

3^{ör} Az oskolázó gyermekek nem csak a rendes tanító által tanítottak, hanem maga a lelkész is naponként reggel úgy délután is két-két óra alatt a nagyobbak oktattattak [sic!], és pedig magyar és német nyelvben jó sikerrel.

4er A betegek naponként a kórházban meglátogattnak, és a nehéz betegek a szentségekkel láttatnak el.

5^{ör} A húsvéti gyónást, úgy az ájtatosságot a különb vallásbéliek elvégezték, és ezeknek összes számok átnézetben alázatosan / ide mellékeltek.³⁶

³³ *Karl Zappel* vallomása (Pest, 1849. szeptember 30) illetve ez ügyben Gaal Eduardhoz írt levele (Szeged, 1849. szeptember 9.) a 29. sz. jegyzetben megadott helyen 381–383., és 389–390. fol.

³⁴ KLÖM XV. k. Kossuth Lajos 1848/49-ben V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1955. 337. o.

³⁵ *Ferdinand Handl* vallomása (Pest, 1849. október 1.) a 29. sz. jegyzetben megadott helyen 395–398. fol. Horváth Mihály lelkészekhez intézett rendeletét (Pest, 1849. május 18.) és a körmenetek után felolvasandó imádságot többek között közli: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849. (S. a. r. *Pap Dénes.*) II. k. Pest, 1869. 452–458. o.

³⁶ Erre a mellékletre hivatkoztunk a 32. sz. jegyzet utoljára hivatkozott iratában.

6^{of} Az intézethez nem tartozó egyénekből e negyed év alatt egy sem halt meg, azért a jegyzőkönyv kivonatja sem küldethetik be.”³⁷

Amiben a forradalom és a szabadságharc nem hozott átütő változást, az Gonczeczky anyagi helyzete volt. 1848-ban a magyar pénzügyi kormányzat nem vont el évente 90 forintot a fizetéséből, de a misékhez szükséges eszközök bevásárlására korábban folyósított évi 76 forint segélyt megvonták tőle. Iskolai oktatás fejében viszont 38 forintot utalt ki. A hadügyminisztérium 1849. április 23-án kelt parancsa mérsékelten tovább emelte fizetését (780 forint/év), ami egy hadnagy illetményével egyezett meg.³⁸ 1849. június 25-én, egy meglehetősen hosszú és bürokratikus eljárást követően a hadügyminisztérium hozzájárult ahhoz, hogy a misékhez szükséges olaj, tömjén, ostya, áldozati bor, illetve a miseruhák mosatása fejében korábban már folyósított segélyt újra utalványozzák neki.³⁹ A háborúval együtt járó drágaság miatt fizetésének reálértéke nem emelkedett. A szükséges élelmiszerek beszerzése és az egyházi előírások betartása 1849 nyarán már komoly problémát jelentett. Erről tanúskodik 1849. július 24-én kelt levele, amelyben a nagy drágaságra és inségre való tekintettel felmentést kért Mednyánszky Cézár tábori főlelkésztől a böjti hústilalom alól. Mint írta, a törvényeket mindig tisztelte és a böjtöt is megtartotta, a drágaság azonban nem engedi a hívőt az ételben válogatni, „hanem az ember gondolkodni köteles, hogy csak valamit kapjon enni”. Ezért kérte előljáróját, engedélyezze neki, hogy „a böjti napokban ha egyebet kapni nem lehet, húst is” ehessen.⁴⁰ Mivel a tábori lelkészi szolgálatot a magyar hadseregben a szükséges egyházi felhatalmazások híján szervezték meg, Mednyánszky a folyamodót kérésének teljesítése érdekében a csanádi püspöki helynökséghez utasította.⁴¹

Gonczeczky elfogásával és kivégzésével kapcsolatban több legenda keletkezett, amelyek cáfolatára az alábbiakban szeretnénk kitérni. A mezőhegyesi tábori lelkész 1849. augusztus 6-án még megeskette Macsurek Ágostont Hönsch Annával, 7-én délelőtt pedig még eltemetett egy cseh nemzetiségű ménesintézeti szolgát, ezt követően viszont letartóztatták. Scheffer Ferenc egykori mezőhegyesi plébános kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy Gonczeczkyt maga Pándy Samu jelentette fel, menteni akarván a maga irháját.⁴² Ez azonban aligha felel meg a valóságnak. Gottschlig cs. kir. százados 1849. június 21-én kelt jelentése szerint miután Boxberg ezredes egy osztály lovassággal augusztus 8-án vagy 9-én visszafoglalta a ménest, öt Haynauhoz küldték a besenyői (újbesenyői) főhadiszállásra, azzal a kéréssel, hogy a lovasosztályt a ménes biztosítása érdekében hagyják helyben. Haynau parancsára ő nevezett meg három embert, akiket magyar érzelműnek tartott: Johann Warady főhadnagyot, dr. David Wachtel főorvost és Gonczeczky Jánost. Gottschlig véleményét a vizsgálatot vezető Schönbach hadbíró százados is magáévá tette a vizsgálat összegzéséről készített

³⁷ Gonczeczky János–A magos Hadügyminisztérium Tábori Lelkészeti Osztályához. Mezőhegyes, 1849. június 30. MOL H 75 1849:25989. Eredeti tisztázata.

³⁸ MOL H 75 1849:784.

³⁹ MOL H 75 1849:18760.

⁴⁰ Gonczeczky János–Mednyánszky Cézárnak. Mezőhegyes, 1849. július 24. MOL H 75 1849:25627.

⁴¹ [Mednyánszky Cézár]–Gonczeczky Jánosnak. Szeged, 1849. július 27. MOL H 75 1849:26354.

⁴² *Bajnai* 1998. 16. o.

előterjesztésében, így a hadbírósi iratok egyértelműen bizonyítják, hogy a letartóztatásra Gottschlig információi alapján, Haynau parancsára került sor.⁴³

Gonczeczky ügyének alakulását viszonylag jól nyomon tudjuk követni, mivel a vizsgálati anyagok szinte kivétel nélkül rendelkezésünkre állnak. A megtorlás jogi megalapozását V. Ferdinánd Schönbrunnban kelt, 1848. október 3-án kibocsátott manifesztuma szolgáltatta. Ez feloszlatta a magyar országgyűlést, Jellačić bárót teljhatalmú cs. kir. biztossá nevezte ki, Magyarországot pedig hadi törvények alá vetette. A cs. kir. hatóságok szerint mindenki, aki ezt követően (Magyarországon 1848. október 8, Erdélyben 1848. október 18.) engedelmeskedett a magyar hatóságoknak az pártütő és hazaáruló volt. Noha a megtorlás már a szabadságharc alatt megkezdődött, a honvédség fegyverletételét követő tömeges megtorlás alapelveit Haynau cs. kir. tábornagy, a magyarországi cs. kir. csapatok főparancsnoka 1849. július 1-jén Győrött kiadott kiáltványa fektette le. Ez a kiáltvány olyan rögtönítelő haditörvényszékek felállításáról rendelkezett, amelyeknek hatásköre a katonákra és a civilekre egyaránt kiterjedt. Meghatározta azok körét, akikkel szemben eljárást kellett kezdeményezni, oly módon, hogy szinte mindenki, aki nem támogatta a cs. kir. erőket és azok szövetségeseit, az büntethetővé vált.⁴⁴

Haynau fentebb már idézett, 1849. július 1-jén kelt proklamációjából a Gonczeczky ellen lefolytatott vizsgálat vonatkozásában különösen az alábbi részeket kell kiemelnünk. Rögtönítelő eljárásnak kell alávetni azt, aki „a népet lázadásra csábítja,... a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik,... a hozzá kibocsátott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles kihirdetni, elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja,... a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli...” Külön kitért a kiáltvány arra, hogy eljárást kell kezdeményezni mindazok ellen, akik császári kormányhoz hű személyek elítélésében, megbüntetésében, illetve az ilyen jellegű jogi eljáráshoz kapcsolódó cselekményekben (pl. vagyonekobzás) vesznek részt. A rendkívüli haditörvényszékeket Haynau arra utasította, hogy több „büntett” fennforgása esetén a főbüntett kivizsgálására szorítkozzanak. A bíróságok így lelkészek esetén elsősorban a felségsértő beszédek illetve cselekmények után kutattak, amelyek halálos büntetést vontak maguk után.⁴⁵

Haynau szándéka eredetileg az volt, hogy a magyar hadseregben szolgálatot teljesítő egykori cs. kir. tiszteket kivégezteti. Ez elég baljós előjelű szándék a hadlelkészek vonatkozásában is, ha figyelembe vesszük, hogy a tábori lelkészeknek nem volt meghatározott katonai rangjuk, de a tisztek között tartották őket számon. Az osztrák minisztertanács azonban némileg megkötötte a tábornagy kezét, amikor augusztus 20-i határozatával arra utasította, hogy a meghozott ítéleteket ne hajtassa azonnal végre. Haynau augusztus 31-én négy kategóriát állított fel a hadbírósi eljáráshoz kapcsolódóan: 1) honvéd tábormokok, 2) kormánytagok, illetve a trónfosztásban kulcsszerepet játszott személyek, 3) a honvédségben szolgált volt cs. kir. tisztek, 4)

⁴³ Gottschlig százados–K.k. Militair Districts Commando zu Pest. Pest, 1849. augusztus 21. HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírósi. 1849–1/248. 376–377. fol.

⁴⁴ Hermann Róbert: *Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1849–1851.* In: Mátrai tanulmányok. (Szerk. Horváth László.) Gyöngyös, 1995. 124–132. o.

⁴⁵ Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifesztumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Buda, 1849. I. füzet 96–98. o., II. füzet 98–108. o.

mindazok, akik 1849. április 14-ét követően a magyar kormány mellett kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki. Időközben megszervezték azt a 18 vésztörvényszéket, ahol az emigránsokat is figyelembe véve kb. 2240 főt vonhattak eljárás alá. A megtorlás legerősebb hulláma 1849. október 6-án vette kezdetét Batthyány Lajos gróf kivégzésével. Ebbe a sorozatba esett bele a mezőhegyesi lelkész ügye is. Gonczeczkyt az elsők között szállították Pestre a hadbírósi eljárás lefolytatása végett. A pesti cs. kir. rendkívüli haditörvényszéket 1849. augusztus 12-én állították fel és a mezőhegyesi lelkész már augusztus 13-án vizsgálati fogságban volt.⁴⁶

Gonczeczky ügyében először Karl Müller lovaskapitány tett vallomást 1849. augusztus 24-én, felidézve a lelkész 1849. április 15-i prédikációjának súlyosan felségsértő sorait, amely szerint átkozottak azok, akik az osztrák dinasztia hívei. További terhelő adatokra nem emlékezett, csak általánosságban hangsúlyozta, hogy a lelkész egész prédikációját ennek a témának szentelte.⁴⁷ Ezt követően kapta kézhez a bíróság Karl Zappel cs. kir. őrmester szeptember 9-én kelt írásbeli vallomását. Eszerint Gonczeczky jóindulattal viseltetett a magyarok ügye iránt, de mindaddig, míg Boxberg báró volt a parancsnok, jól mentek az ügyek. Abban a pillanatban, amikor a minisztérium Pándyt nevezte ki parancsnoknak a lelkész is teljesen a „rebellisek” hívévé vált. Elhagyta az uralkodóért mondott imádságot és azt egy hazafias imádsággal pótolta. Az 1849. április 14-i trónfosztást önként kihirdette és megfenyegette a magyarok ellenségeit. Amikor a kórusról elkezdett a császárért énekelni egy imát, a lelkész rászólt, hogy ezt nem kellett volna énekelnie. Mint írta, igyekezett Gonczeczky beszédeit hatástalanítani, de ezért meg kellett szenvednie. Május 15-én Gonczeczky vádjai miatt letartóztatták (részletezte a vádpontokat is) és a magyar forradalmi bíróság halálra ítélte. Ez azért is perdöntő volt, mert Haynau rendeletei szerint azokat, akik egy császárhű alattvalót a magyar bíróságok előtt feljelentettek, haditörvényszék elé kellett állítani.⁴⁸

Vádlott társai közül Gonczeczky ellen vallott Johann Wárady főhadnagy is 1849. szeptember 14-én. Mint mondta, Gonczeczky tábori lelkész prédikációiban a magyarok mellett nyilatkozott. Ő is felidézte az ominózus Répásy jelenlétében tartott februári mise néhány felségsértő gondolatát. Kiemelte, hogy a pap rendkívül indulatosan beszélt. Arra is rámutatott, hogy a vádlott újságokból is olvasott fel kiáltványokat, ugyanakkor elismerte, hogy ezt csak hallomásból tudta.⁴⁹ Gonczeczky másik vádlott társa, dr David Wachtel főorvos viszont nem vesztette el a lélekjelenlétét. Ő szeptember 15-én azt vallotta, hogy Gonczeczkyvel, akivel szolgálaton kívül csak ritkán találkozott, nem állt közelebbi kapcsolatban. Foglalkozása nem engedte meg a templom meglátogatását (sic!) és így a lelkész prédikációi sem ismeretesekek számára.⁵⁰

E napon került sor a vádlott pap első kihallgatására is. Gonczeczky előadta, hogy 1849 július elején (a kihallgatás időpontjában már halott) Répásy tábornok parancsára misét mondott és utasításának megfelelően a szabadságról prédikált. Prédikációjában a

⁴⁶ *Hermann Róbert*: Haynau tábornok. Múlt és Jövő 10(1999/2) 100–101. o. Individual Cosination über die seit Errichtung des Kriegsgerichtes nämlich 12ten August bis Ende December 1849 zum Tode verurtheilten Arrestanten. Pest, 1850. június 14. HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírósi 1850–5/95. 80. fol.

⁴⁷ *Karl Müller* vallomása (Pest, 1849. augusztus 24.) HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírósi 1849–1/248. 378–379. fol.

⁴⁸ Zappel leveléről lásd a 33. sz. jegyzetet!

⁴⁹ *Johann Wárady* vallomásáról lásd a 29. sz. jegyzetet!

⁵⁰ *Dr. David Wachtel* vallomása (Pest, 1849. szeptember 15.) a 29. sz. jegyzetben megadott helyen 387–388. fol.

szabadságot úgy értelmezte, hogy megszűnt a földesuraknak való alávetettség, de – vallomása szerint – a dinasztiaát egy szóval sem említette. Elismerte, hogy február elején is prédikált, de azt állította, hogy a „Felséges Dinasztiaóról” akkor sem tett említést. Kossuth december 22-i kiáltványa felolvasásának tényét elismerte, de azzal mentegetőzött, hogy Pándy parancsára cselekedett, a Horváth Mihály-féle rendeletek részbeni teljesítését is elismerte, de hangoztatta, hogy eltért az előírásoktól, és Horváth forradalmi imádságát sem imádkozta el. Azt is megemlítette, hogy a proklamációkat olyan gyorsan olvasta fel, amilyen gyorsan csak tudta, hogy amilyen gyorsan csak lehet, végezzék velük.⁵¹

Szeptember 30-án Karl Zappel őrmester szóban is megerősítette korábbi, írásban tett vallomását. Hangoztatta, hogy a vádlott minden vasárnap, illetve ünnepnapon elmondta a magyar fegyverek győzelméért az imádságot. A trónfosztás és a függetlenség kihirdetését követő prédikációjának felségsértő gondolatait szó szerint is felidézte, de emlékezett a Répásy jelenlétében bemutatott február végi misére is és megismételte a magyar hatóságok vele szemben lefolytatott eljárásáról korábban már közölt adatokat is. 1849. október 1-jén valószínűleg öt tanút hallgatott ki a bíróság. Anton Baumgarten vallomása azonban jelenleg sajnos nem található. Franz Wippler és Josef Mayer hadnagyok, valamint Johann Haikelberg közlegény egybehangzóan állították, hogy a mezőhegyesi tábori lelkész 1849. április 15-én több felségsértő kifejezéssel terhelt prédikációt tartott. Wippler szerint többször is megismételte, hogy átkozottak azok, akik a magyar szabadság elnyomására törekednek és a bűnös dinasztia hívei. Ezen túlmenően csak Haikelberg mondott annyit, hogy Gonczeczky megtartotta a magyarok győzelme érdekében elrendelt körmeneteket.⁵² Ferdinand Handl építész, akit 1844 áprilisában rendelték Mezőhegyesre a templom építésére való tekintettel, adta meg a vádlottnak a kegyelemdőfést. Nem csak megerősítette a fentebb elhangzott terhelő vallomásokat, hanem újabb adatokkal is kiegészítette azokat. Szerinte a lelkész valamennyi prédikációjában a lázadó kormány iránti engedelmisségre szólította fel híveit. Átnyújtotta a hadbírósnak Gonczeczky – bevezetőben már idézett – hazafias imádságának egy példányát, és elmondta, hogy a vádlott aktív szerepet játszott a keresztes hadjáratban is, öt körmenetet tartott és a magyarok győzelméért imádkozott. Megerősítette a lázító prédikációk felolvasásának és a felségsértő prédikációk elmondásának a tényét is.⁵³

Ezután már csak arra volt szükség, hogy a vádlottat szembesítsék a tanúvallomásokkal. Erre 1849. október 2-án került sor. Miután ismertették vele Müller, Wárady és Wippler meglehetősen egybehangzó vallomását, továbbra is kitartott korábban tett vallomása mellett, és tagadta, hogy a dinasztiaát sértő kifejezésekkel illette volna. Ami az imádságokat illeti, beismerte, hogy 1848. december végétől elhagyta a császárért való imádságot, és azt egy másik, Johann Michael Leonhard tábori püspök imádságos könyvéből származó imádsággal cserélte fel. Beismerte azt is, hogy 1849 március közepétől a Handl által benyújtott imát mondta el a szentmisék után. Erről annyit közölt, hogy egy aradi futár útján, nyomtatott formában került hozzá, és azért imádkozta el a szentmisék után, mert azt mondták neki, hogy az országban mindenütt ezt

⁵¹ *Gonczeczky János* vallomása (Pest, 1849. szeptember 15, illetve október 2.) a 29. sz. jegyzetben megadott helyen 401–402. fol.

⁵² *Franz Wippler, Josef Mayer* és *Johann Haikelberg* vallomásának jelzetéről lásd a 31. sz. jegyzetet!

⁵³ *Ferdinand Handl* vallomásáról lásd a 35. sz. jegyzetet!

imádkozzák. Elismerete a december 22-i Kossuth-féle proklamáció felolvasását is, miután felmutatták neki a Pester Zeitung december 29-i számát, de hangsúlyozta, hogy egyetlen szóval sem magyarázta azt. Mint mondta, Horváth Mihály proklamációját kétszer felolvasta, de nem fűzött hozzá magyarázatot. Négy körmenetet is tartott, de azokon nem a népfelkelésért, hanem csak a békéért imádkozott. Ezt követően olvasták fel neki Zappel és Handl vallomását. Zappel ügyében beismerte, hogy miután a gyerekek elmesélték neki, hogy az őrmester gyakran nyilatkozik az osztrákok mellett, ő ezt jelentette Pándy ezredesnek, aki parancsot adott a vádirat összeállítására. Elismerete, hogy bűnös Zappel letartóztatásában, de hangoztatta, hogy nem számolt a következményekkel. A trónfosztást viszont nem hirdette ki és nem is magyarázta híveinek. Handl és Zappel vallomásának felolvasását követően hamis tanúskodással vádolta őket. Végezetül beismerte azt is, hogy egy ízben rászólt Zappelra, amikor az a császárért elénekelt egy éneket, mint bevallotta, azért mert az intézet kompromittálódásától tartott. Miután ismét szembesítették Baumgarten és Wippler hadnagyok-, Handl építész-, Zappel őrmester-, és Haikel közlegény vallomásával, még mindig tagadta a felségsértés büntetést. Ezt válaszolta: „Gott verzeihe Ihnen! Ich verzeihe es. Das habe ich nie gesagt. [Isten bocsássa meg nekik! Én megbocsátom. Sohasem mondtam azt.]” Különösképpen tagadta, hogy a trónfosztással kapcsolatban felolvasott volna valamit. Végül annyit tett hozzá vallomásához, hogy a két proklamációt illetve kifogásolt prédikációt a felkelők parancsára olvasta fel, illetve tartotta meg.⁵⁴

Schönbach hadbíró 1849. október 3-án összegezte a tanúvallomások alapján rekonstruálható tényállást, és megállapította, hogy a vádlott az 5. haditörvénycikk és Mária Terézia törvénykönyve 6. §-ának 3. artikulusa szerint felségsértés büntetében vétkes. Elutasította Gonczeczky védekezését, aki a felkelők erőszakára és parancsaira hivatkozott. Úgy vélte, tekintetbe lehetett volna venni, ha a vádlott minden esetben pusztán csak parancsot teljesített volna, de a tanúvallomások szerint a pusztai parancsteljesítésen jócskán túlment. Súlyosbító körülményként vette figyelembe eddigi állását. Ennek alapján kötél általi halálbüntetést javasolt, az ilyenkor automatikusan felmerülő vagyonek Kobzással együtt.⁵⁵

A hadbíroság 1849. október 5-én egyhangúlag jóváhagyta az előterjesztést. Az azt követő eseményekről elég sok legendás elemmel találkozhatunk történeti irodalmunkban. A Budapesti Hírlap 1889. november 3-i számában szemléletes leírást közölt Gonczeczky halálos ítéletének megerősítéséről: „Haynau környezetében senki nem volt, aki még csak megközelítőleg pártját fogta volna bármely felekezeti lelkésznek...

[Haynau] Gonczeczky mezőhegyesi kincstári lelkészt Temesvárról ismerte, ahová rendszeren évenként több ízben lejött. Midőn a főhadbíró, Nedelkovich Euthym Gonczeczky halálos ítéletét megerősítés végett elhozta, Haynau sokáig vonakodott, a azt akarta, hogy a pör újból tárgyalassék. Ezt pedig nem azért kívánta, mintha Gonczeczkyt megsajnálta volna, hanem leginkább azért, hogy szegény ember halálos félelme még tovább tartson. Végre a hadbíró érvei győztek.”⁵⁶

⁵⁴ *Gonczeczky János* vallomásáról lásd az 51. sz. jegyzetet! *Gottschlig, Zappel, Gonczeczky* vallomását, illetve Schönbach hadbíró „votum”-át kivonatossan ismertette *Hermann E.* 1932. 39–40. o.

⁵⁵ HL Absz ir. Pesti cs. kir. hadbíroság 1849–1/248. 407–408. fol., másolata: Haus-, Hof-, und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlaß Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. VIII. Nr. 402. 26–28. fol.

⁵⁶ Idézi *Bajnai* 1998. 16–17. o., vö. HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíroság 1849–1/248. 411. fol. Másolata: HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlaß Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. VIII. Nr. 402. 29–30. fol.

A leírás egyetlen szépséghibája, hogy az ítéletet nem Haynau, hanem Kempen altábornagy erősítette meg október 6-án, de ugyanakkor golyó általi halálra enyhítette. Gonczeczky nagy bátorságról és lelki nyugalomról tett tanúbizonyságot utolsó óráiban. Szombaton került a siralomházba, de egy császári katona közreműködésével egykori ordináriusa, az akkor éppen Pesten tartózkodó Hám János szatmári püspök közbenjárását kérte. A Bécsből Szatmárra hazatérő Hám, akit erélytelensége miatt az osztrák kormány lemondattott az esztergomi primási székről, minden feltűnés nélkül, Pesten a szervita rendházban húzta meg magát, amikor eljutott hozzá a kétségbeesett üzenet: „Jézus szent nevére kérem excellenciádat, mentse meg életemet. Gonczeczky.” A püspök maga mellé vette oldalkanonokját és kihallgatásra jelentkezett Haynaunál. A tábornagy átvette ugyan a kegyelmi kérvényt, de Gonczeczky életét nem akarta garantálni.⁵⁷

Gonczeczky ezen sikertelen szabadulási kísérlete tükröződhetett vissza torz formában Kacziány Gézánál, aki szerint Gonczeczkytől – a megkegyelmezés reményében – a cs. kir. hatóságok kicsaltak egy levelet, amelyben híveit a császár iránti hűségre ösztönzi és magát félrevezetett áldozatként tünteti fel. Kacziány ehhez óvatlanul még azt is hozzáfűzte, hogy az osztrákok ezt a levelet kinyomtatatták és magyar, illetve német nyelven terjesztették.⁵⁸ Spira György 1998-ban felújította ezt a koncepciót, igaz ő nem beszélt Gonczeczky állítólagos levelének a kinyomtatásáról.⁵⁹ A levél létezéséhez azonban komoly kételyeket fűzhetünk. Először is, soha senki nem látta, sem írott sem nyomtatott formában. Másrészt a cs. kir. hatóságoknak 1849. október elején kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, semhogy egykori forradalmároktól hűségnyilatkozatokat csikarjanak ki. Maga Gonczeczky sem utalt erre október 2-án tett vallomásában és a mezőhegyesi plébánia levéltárában sincs semmilyen erre utaló jel. Podolski, a cs. kir. III. hadtest rendőrfőnöke részletesen beszámolt Karl Noe-hoz intézett 1849. október 8-án kelt levelében a kivégzésekről. Eszerint a mezőhegyesi tábori lelkész rendkívüli lelki erővel bírt. Jóízűen evett és ivott, a vesztőhelyen pedig egy percekig tartó beszédet mondott. Ebben igazságosnak mondta a rá kiszabott ítéletet, a bírónak – hangoztatta – nem szabad emiatt aggályoskodnia és beismerte, hogy a „korszak rajongása magával ragadta”. Végezetül hallgatóságát a dinasztiahoz fűződő hűségre intette.⁶⁰

Podolski leírását egy ponton a Pressburger Zeitung is megerősíti. Az október 13-án megjelent számban ugyanis arról olvashatunk, hogy Gonczeczky „kiszolgált katonához méltó bátorsággal” halt meg, hiszen nem engedte, hogy szemeit bekötözzék.⁶¹ A kivégzéséről Boross Mihály, illetve Mezösy László is közölt néhány részletet. Boross Mihály 1880-ban publikált kötetében egyértelműen Pándy Somát okolta Gonczeczky letartóztatása és kivégzése miatt. Szerinte Pándy a világosi katasztrófa után is meg akart

⁵⁷ *Irsik Ferenc*: Hám János a szent emlékü szatmári püspök élete. Átdolgozta és újabb adatokkal bővítette *Bodnár Gáspár*. Szatmárnémeti, 1903. 98–101. o.; *Hermann E.* 1932. 40–41. o.

⁵⁸ *Kacziány* 1906. 100. o.

⁵⁹ *Spira* 1998. 675. o. Megjegyzendő, hogy az általa idézett források és feldolgozások közül egyedül Kacziány tesz említést erről az állítólagos levélről. Nem osztjuk Spira Györgynek azt a megállapítását sem, hogy Gonczeczky „egyedüli bűne” a függetlenségi nyilatkozat felolvasása volt, hiszen a hadbírói iratok ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják.

⁶⁰ Podolsky–Karl Noe-hoz. Pest, 1849. október 8. Österreichisches Staatsarchiv Allgemeines Verwaltungsarchiv Nachlaß Bach név és d.sz. Erre a levélre Spira György is hivatkozott, csak hogy itt Gonczeczky állítólagos leveléről nem esett szó. A levél fénymásolatának megküldéséért Bonhardt Attilának ezúton is köszönetet mondok.

⁶¹ *Pressburger Zeitung* Nr. 236 (1849. október 13) 1054., magyar fordítását közli *Bajnai* 1999. 21. o.; *Hermann E.* 1932. 41. o.

maradni állásában, „de a megtörténeteket eltagadni nem lehetvén, áldozat kellett, kire a bűnt ráfoghassa; feljelentette tehát Haynaunál, hogy a mezőhegyesi plébános, orvos, s egy Wárady nevű főhadnagytól – mint dühös magyaroktól tartván, kényszerítve volt parancsainak kiadására”. Boross szerint a vádlott pap bámulatos eréllyel védte magát, de miután egy szembesítés során Pándy szemébe mondta a vádat, halálra ítélték. Gonczeczky „hevesen kitört a kétszínű feladó s igazságtalan ítélet ellen, s kivégzéséig roppant felindulásban maradt. Midőn halálra vitelekor az alsó folyosón végig ment felkiáltott a felső emeletre: »Isten veletek társak! Néhány perc múlva egyesülök Streithel!«»⁶²

Boross leírásának értéke éppen tévedéseiben rejlik. A periratok ugyanis egyértelműen bizonyítják, hogy a leírásban Zappel és Pándy teljesen összekeveredett nála, hiszen az egykori méneparancsnokot nem is idézték meg az eljárás során. De honnan vette Boross, hogy Pándy az áruló? Minden bizonnyal magától Gonczeczkytől. Legalább is erre enged következtetni Mezösy László 1892-ben publikált visszaemlékezése. Mezösy már nem emlékezett pontosan az eseményekre, de elítéltetése előtt sokat beszélgetett Gonczeczkyval, így bizonyos lényeges momentumok mégis megragadtak benne. Egy ízben a lelkész azt mondta neki: „Pándy Sámuel ezredesem... nem fog idekerülni mihozzánk.” Adjuk át a szót Mezösynek, aki az utolsók között beszélt az elítélttel: „Vasárnap este beeresztett hozzám a profosz búcsúzni; egy új koporsó volt a szobájában. »Megcsináltattam magamnak koporsómat, volt egy kis pénzem, legalább ne heverjek, mint állat, takaró nélkül«. Beszélgettünk, búcsúztunk vagy egy fél órát, igen nehezen eresztett el, de reám nézve kínos volt a további időzés. »Köszöntse Pándy ezredest odahaza barátom.« Ez volt utolsó szava, s elváltunk örökre.” Két óra körül, mikor fegyveres kíséretével utolsó útjára indult az elítélt, még megkocogtatta zárkájuk kis ablakát, de Mezösynek nem volt lelki ereje megszólalni, így a halálraítélt csak zárkatársával szólhatott: „»Én már három óra múlva nem leszek az élők közt, köszöntse a foglyokat, köszöntse lakótársait, szerettem volna még Mezösyvel is beszélni«” – mondta Gonczeczky.⁶³ Vesztőhelyen elmondott ironikus szavait vádlott társai nem hallották a cellákban. 1849. október 8-án hajnali öt óra körül az udvarról a sorkatonaság mozgására lettek figyelmesek a foglyok, majd hamarosan fegyverropogás hallatszott.

Egykori egyházmegyéjében nem feledkeztek meg a tragikus sorsú papról. Szepessy Sámuel máramarosi főesperes eljutatta Hám János szatmári püspökhöz Gonczeczky – feltehetően utolsó – levelének másolatát, amelyben az kérte édesanyját és paptársait, hogy imádkozzanak érte. Hám október 16-án kelt körlevelében papjaihoz és híveihez fordult, hogy imádkozzanak Gonczeczky lelki üdvéért.⁶⁴

Gonczeczky tragédiáját több tényező egybeesése okozta. A mezőhegyesi ménesintézet császári érzelmű tisztikarával szemben a szabadságharc határozott és elkötelezett híve volt. Prédikációi és imádságai egyértelműen bizonyítják, hogy esetében nem pusztán

⁶² Gyászlapok a magyar szabadságharc történetéből. (Összeállította *Boross Mihály*.) Székesfehérvár, é. n. [1880.] 92–93. o. Utalás az előzőleg kivégzett Streith Miklós vértesszabloni plébánosra.

⁶³ *Mezösy László*: Az új épületben. 1849. jul. 19. nov. 10-ig. In: 1848/49. Történelmi Lapok. I. (1892. december 1.) 23. sz. 239. o.

⁶⁴ *Dánku Pál*: A Szatmár vármegyei római katolikus papság szerepe a szabadságharcban. In: Forradalom és szabadságharc a Felső-Tisza-vidéken. (Szerk. *Takács Péter*.) Nyíregyháza, 1998. 96. o.

parancsteljesítéséről, a magyar kormány rendeleteinek felolvasásáról beszélhetünk.⁶⁵ Zappellel kapcsolatos konfliktusa is ebből az ellentétből született. Szubjektíve az is hozzájárult tragédiájához, hogy az átlagosnál hamarabb került Haynau kezébe. A hadbírószági vizsgálat alatt magányosan harcolt az életéért és fokról fokra be kellett ismernie a korábban tagadott cselekményeket. Védekezése tehát túlságosan passzív volt, hiszen mindenképpen tanúkra lett volna szüksége ahhoz, hogy megmenekülhessen. Ugyanakkor a vizsgálatot vezető Schönbach hadbíró az enyhítő körülmények egy jelentős részét egyszerűen nem vette figyelembe. Ez pedig annál lényegesebb, mivel hasonló procedúrák esetében más hadbírók a vádlott korábbi dinasztiahű prédikációit, vagy pl. a politikailag vitathatatlanul fennállott kényszerhelyzetet méltánylásra érdemesnek tartották. Szerepet játszott a korábban elítélt Zappel, valamint mindenek előtt Haynau bosszúvágya is. Ha a legendáktól el is tekintünk, Haynau mindenképpen élhetett volna kegyelmezési jogával Hám közbenjárását követően. Ő azonban ezúttal is nyugodt szívvel vállalta a kivégzés ódiumát a magyarországi forradalmi szellem elnyomása érdekében. Gonzecky kivégzése így – hasonlóan a megtorlás más áldozataihoz – egyúttal jelképpé is magasztosult az utókor szemében. A német anyanyelvű, mélyen vallásos pap tragédiája egyúttal a szabadságharc több száz egyházi résztvevőjére is felhívja figyelmünket.⁶⁶

⁶⁵ Ezt a téves álláspontot hirdeti többek között a mezőhegyesi lótenyésztés történetéről összeállított munka is: Mezőhegyes lótenyésztésének története 1785-től 1985-ig. (Szerk. Sz. Bozsik Nóra.) Mezőhegyes, 1985. 28. o.

⁶⁶ Mivel Gonzeckyt feltehetően az Újépület udvarán hantolták el, halálának 150. évfordulóján Mezőhegyesen jelképes sírt szenteltek emlékének. (Bajnai Beke István szíves közlése.)